

MORMINTE ȘI OPERE COMEMORATIVE DE RĂZBOI ORĂDENE DIN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Dr. Cătălin FUDULU

La o simplă parcurgere a statisticii privind mormintele și operele comemorative de război orădene din Primul Război Mondial se observă cu ușurință că orașul de pe malurile Crișului se remarcă prin două cimitire de onoare și două opere comemorative de război, din care Monumentul *Vulturul* din Cimitirul Rulikovski este monument istoric¹.

Din păcate, timpul a fost și va rămâne, în pofida legislației de protejare și conservare a mormintelor și operelor comemorative de război², un element nu tocmai prietenos. Așa se face că, în prezent, despre cele două cimitire de

Intrarea în cimitirul Rulikovski

¹ Poziția nr. 417, codul BH-IV-m-B-01250, în *Lista Monumentelor Istorice* din 2004. Pentru mai multe detalii vezi „Monitorul Oficial” al României, partea I, anul 172 (XVI), nr. 646 bis, vineri, 16 iulie 2004, vol. I, p. 239.

² Prima Lege privind Regimul mormintele de război din România datează din anii '20, fiind publicată în „Monitorul Oficial” nr. 119/2 iunie 1927, după ce, prin Decretul-Lege nr. 4.106/12 septembrie 1919, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 123/19 septembrie 1919, Societății *Mormintele eroilor căzuți în război* i s-a recunoscut statutul de persoană morală, cu scopul de a îngriji mormintele eroilor.

onoare din Primul Război Mondial din municipiul Oradea – Rulikovski și Olosig – nu se poate vorbi decât la timpul trecut, în condițiile în care mormintele civile s-au extins peste cele ale eroilor (în Rulikovski), sau Primăria Oradea a luat decizia desființării cimitirului (în Olosig). Dar, să le luăm pe rând.

Cimitirul de onoare Rulikovski³

Detalii concrete privindu-i pe eroii înhumați în municipiul Oradea datează din 15 aprilie 1935, când arhitectul I.I. Cercașu, de la Serviciul Arhitecturii al Societății Cultul Eroilor, și-a informat superiorii că a cercetat în teren cimitirele Rulikovski și Olosig.

Potrivit arhitectului Cercașu, mormintele a 2.632 de eroi, morți în perioada 1914-1919, ocupau o suprafață de 9.700 de m.p., formând patru parcele dispuse câte două, de o parte și de alta a aleii centrale. Astfel, parcelele, „din punct de vedere al aspectului, se prezintă [ca, n.a.] două câmpuri enorme de cruci uniforme din lemn spoit cu alb. Cimitirul este bine întreținut de garnizoană, iarba este tunsă, drumurile îngrijite și crucile în general în relativ bună stare. Din numărul enorm al crucilor de lemn numai două au inscripționate nume germane, iar la mormântul căpitanului invalid Gheorghe Petropol se află un mic monument pus, probabil, de familia defunctului“.

Într-una din parcelele de eroi se mai aflau mormintele a doi ofițeri, morți după război, care nu au fost invalizi: lt. col. Gheorghe Beloiu (+ 1928) și a slt. Bumba Dionisie (+ 1931)⁴. La marginea unei parcele se afla monumentul Vulturul, inaugurat în 1920⁵.

Cei 2.632 de eroi înhumați în cimitirul Rulikovski figurau în

³ Coordonate GPS: 47° 02' 31.46" N; 21° 55' 09.94" E. Numele cimitirului vine de la Kazimir Rulikovski „FOST OFIȚER ȚRIST / DE ORIGINE POLONEZĂ / EXECUTAT ÎN ZIUA DE / 28 AUGUST 1849 / DE REACȚIUNEA ABSOLUTISTĂ / PENTRU CĂ DORIND LIBERTATEA / PATRIEI SALE ȘI A TUTUROR / POPOARELOR ASUPRITE A TRECUT / DE PARTEA REVOLUȚIONARILOR / DIN 1849“, conform inscripției de pe însemnul de căpătâi al acestuia, aflat imediat la intrare, pe latura dreaptă a aleii centrale.

⁴ Arhiva Oficiului Național pentru Cultul Eroilor (Arh. O.N.C.E), fond Cultul Eroilor (C.E.), dosar 279/1922, f. 4.

⁵ *Ibidem*, f. 4 (f. v).

registrele Societății Cultul Eroilor, potrivit arh. Cercașu, ca necunoscuți, deși paznicul cimitirului a afirmat că la Primăria din Oradea exista un registru „cu numele și regimentul fiecăruia dintre morți”⁶.

Din păcate, în prezent nu se poate realiza o statistică distinctă privind aspectul de câți din cei 2.632 de eroi au murit în timpul și din cauza conflictului și câți au fost înhumați ulterior în parcelele eroilor, în virtutea faptului că au fost veterani de război.

Ultimele detalii despre militarii din Primul Război Mondial care au fost înhumați în Cimitirul Rulikovski datează din 1952. Astfel, registrele consemnau că au fost înhumați 2.434 de militarii (cu 198 de eroi mai puțin față de 1935). Numărul parcelelor nu mai era de patru, ci de șapte, iar suprafața însumată a acestora ajunsese la 12.680 mp (mai mare cu 2.980 mp față de 1935), ceea ce duce la concluzia că Primăria a realizat o ambientare interioară a parcelelor, dar și o zonă de protecție a acestora.

În cele șapte parcele mai existau 566 cruci din lemn, 58 din piatră, 11 din beton, 5 din fier și monumentul eroilor morți în 1919 la Tisa⁷, sau *Vulturul* cum a rămas în memoria contemporanilor.

Primăria Oradea a cerut Ministerului Forțelor Armate, prin nota 08174/19 decembrie 1952, desființarea Cimitirului eroilor Rulikovski, din cauză că acesta devenise greu de întreținut, mai ales în ceea ce privea însemnele funerare. Cererea a avut la bază un Referat al Serviciului de Cimitire și Pompe Funebre, care menționa, la 22 noiembrie 1952, că cimitirul a fost abandonat. De această stare de fapt s-a convins la fața locului și lt. col. Lăzărescu Florin, delegat al Ministerului Apărării⁸.

Propunerea Primăriei a fost de a se exhuma osemintele eroilor din cimitirului Rulikovski și de a se depune într-un mausoleu⁹, fără a se preciza locul amplasării acestuia.

⁶ *Ibidem*, f. 4 (v.)

⁷ Arhivele Militare Române (A.M.R.), fond 5.433, rola (r.) P II 6.182, cadrul (c.) 785.

⁸ Arhiva Muzeului Militar Național (Arh. M.MN), fond Cultul Eroilor (C.E.), dosar 47/1951, f. 6.

⁹ *Ibidem*.

Ministerul Apărării nu a răspuns solicitării, însă Primăria a revenit cu o nouă adresă, la 12 mai 1953, propunând ca osemintele eroilor să fie exhumate și centralizate în parcela din stânga morgii cimitirului Rulikovski¹⁰.

Din păcate, proiectul Primăriei Oradea nu a prins viață. Însă, în locul propus a fost amenajată o parcelă de onoare pentru 638 de militari sovietici

(139 cunoscuți și 499 necunoscuți), care au murit pe raza municipiului Oradea în Al Doilea Război Mondial, iar în partea dreaptă o parcelă de onoare pentru 367 de eroi români (270 cunoscuți și 97 necunoscuți), căzuți în anii 1944-1945 pe raza municipiului Oradea.

În 1984, doar monumentul *Vulturul*, „înconjurat“ de morminte civile, mai amintea de faptul că în cimitirul Rulikovski au fost înhumați militari căzuți în Primul Război Mondial.

Cimitirul de onoare Olosig¹¹

Arhitectul I.I. Cercașu a cercetat în teren, în aprilie 1935, și mormintele eroilor

¹⁰ A.M.R., fond 5.433, r. P II 6.182, c. 787.

¹¹ Coordonate GPS: 47° 04' 23.28" N; 21° 55' 27.94" E

din cimitirul Olosig. Acestea se afla situate în apropierea gării, fiind despărțite de cimitirul civil Olosig printr-o „stradă îngustă“. Parcela a fost împrejmuțată cu sârmă ghimpată, fixată pe stâlpi din beton. Mormintele eroilor ocupau o suprafață 2.000 mp (L = 40 X l = 50 m), crucile fiind din lemn fără inscripții. Deși statisticile menționau că erau înhumați 150 de eroi necunoscuți, arh. Cerașu a numărat în teren cca. 450 de cruci. De asemenea, Primăria Oradea a dezvelit, în 1929, o troiță în cadrul cimitirului eroilor.¹² Din cauză că necropola se găsea la vremea respectivă într-un cartier considerat „de mahala“, arh. Cerașu a propus ca toate mormintele eroilor să fie centralizate în cimitirul Rulikovski, unde exista un paznic permanent și, fiind aproape de cazărmi, puteau fi întreținute în bune condiții¹³.

În cazul în care osemintele eroilor din cimitirul Olosig ar fi fost centralizate în cimitirul eroilor Rulikovski, numărul celor înhumați acolo ar fi crescut la 2.782 de eroi, însă statisticile din 1953 ale cimitirului Rulikovski nu consemnează o creștere a numărului militarilor înhumați în cele șapte parcele.

Faptul că cimitirul eroilor Olosig nu a fost desființat este atestat și de faptul că în spațiul respectiv au fost înhumați, în Al Doilea Război Mondial, 156 de militari români și maghiari¹⁴ care au murit pe raza municipiului Oradea.

Militarii au fost înhumați, pe naționalități, în morminte comune. Astfel, în 1953 existau 2 grupuri de parcele ale eroilor români, așezate la o distanță de 40 m. Fiecare parcelă avea o cruce metalică, înaltă de 3 m, și o tablă cu înscrisul „În amintirea eroilor români căzuți pentru eliberarea Ardealului“¹⁵.

O altă parcelă cu morminte ale militarilor unguri se afla la 60 m distanță de cele două grupuri de parcele ale eroilor români.

Evidența nominală a celor 156 de eroi exista, la 7 iulie 1953, la Șeful Serviciului Cimitire și Însmormântări din cadrul Primăriei

¹² Arh. O.N.C.E., fond C.E., dosar 279/1922, f. 4 (v.)

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ 118 au fost români (115 cunoscuți și 3 necunoscuți), iar 38 unguri (28 cunoscuți și 10 necunoscuți). Pentru evidența nominală a eroilor români, vezi Anexa.

¹⁵ A.M.R., fond M.M.N., r. P II 1.687, c. 606; Arh. M.M.N., fond C.E. dosar 85/1958, f. 67.

Oradea¹⁶.

Din păcate, în arhivă Soc. *Cultul Eroilor* nu s-au păstrat detalii privind evidența nominală a celor 156 de eroi (134 români¹⁷, 6 maghiari¹⁸, 7 sovietici¹⁹ și 9 germani²⁰). Documentul respectiv a fost întocmit, la 30 iulie 1945, de Lt. Loreanu Vlad, comandantul echipei Cultul Eroilor nr. 6, slt. Dohin Lascu, comandantul echipei Cultul Eroilor nr. 5, Soran Augustin, delegatul Primăriei Oradea și dl. Almăși, administratorul cimitirului Olosig.

Trei dintre mormintele individuale ale eroilor români au fost amplasate pe alea care ducea la cimitirul eroilor²¹, ceilalți 153 de eroi fiind înhumați pe opt rânduri de morminte²².

Cimitirul Olosig a fost închis în anii '70, iar în anii '90 Primăria Oradea a retrocedat, din spațiul acestuia, 24.256 m² Episcopiei Greco-Catolice, 10.477 m² Episcopiei Romano-Catolice și 4.850 m² Bisericii Reformate, în baza unor cereri de reîmproprietărire. Suprafața de 14.000 m² care a rămas Primăriei a fost transformată în Parc.

Parcul realizat pe o parte din spațiul cimitirului Olosig

¹⁶ *Ibidem*, c.604; f. 66.

¹⁷ Toți cunoscuți.

¹⁸ Unul cunoscut și 5 necunoscuți.

¹⁹ Toți necunoscuți.

²⁰ 7 cunoscuți (Willi Budach, Fredi Greiser, Ernst Gut, Rudolf Just, Ferdinand Morak, Michael Schellander și Hans Woellnwweber) și 2 necunoscuți.

²¹ Lt. Stroia Constantin, 35 de ani, C 39 A.A, decedat la 26 decembrie 1944; lt. Sălăgeanu Aristid, mort la 11 noiembrie 1944 și maistru Militar Ivanem M Stoica, mort la 22 decembrie 1944.

²² Arh. O.NC.E, fond C.E., dosar 279/1922, f. 85-90.

Monumentul Vulturul

Cei care au avut posibilitatea și-au mutat în alte cimitire rămășițele pământești ale rudelor. Numele militarilor români din cimitirul Olosig nu figurează, însă, într-un alt cimitir din Oradea. În schimb, partea germană a strămutat osemintele eroilor germani²³ din Olosig. Acestea au fost reînhumate într-o groapă comună, aflată în cimitirul reformat din Marghita²⁴.

Monumentul *Vulturul*⁵

Analele consemnează inaugurarea cu pompă, la 4 aprilie 1920, a monumentului *Vulturul*. Acesta a fost dezvelit de Divizia 2 Vânători de Munte, în memoria camarazilor care au murit în Campania din 1919.

Pe un bloc din bucăți de stâncă, înalt de cca 3,5 m, a fost montat un vultur aflat în plin avânt, care ține în plisc o cruce. La picioarele acestuia s-au inscripționat cuvintele PRO PATRIA, iar sub acestea a fost fixată o placă din marmură albă cu următoarea inscripție: „DIN VULTUR VULTUR NAȘTE / DIN STEJAR STEJAR RĂSARE / OSTENIT AȚI BIRUIT / ACOPERIȚI DE GLORIE DORMIȚI ÎN PACE / ÎN VECI NEUITAȚI DE NOI. / AI ROMÂNIEI MARI FĂURITORI EROI. 1920“.

detaliu partea superioară

detaliu inscripție, placa 1

Monumentul Vulturul

O a doua placă din marmură albă este fixată la jumătatea monumentului, inscripția de pe aceasta oferind detalii privind data dezvelirii operei comemorative, cei care au luat această inițiativă și în memoria cui a fost realizată: „DIVIZIA 2^A VÂNĂTORI. A RIDICAT ACEST MONUMENT. / ÎN MEMORIA EROILOR MORȚI PENTRU ÎNTREGIREA / NEAMULUI. ÎN ANUL 1919. CORPURILE LOR AU / FOST DEZGROPATE DE PE MALUL TISEI. / FIIND ADUSE ÎN ORADIA-MARE, CU MARE / POMPĂ S-AU ÎNGROPAT SUB ARIPILE / ACESTUI „VULTUR“. SIMBOLUL LOR. / INAUGURAT 4 APRILIE 1920“.

Monumentul a fost amplasat în 1920 în parcela nr. 7 din cimitirul eroilor. În 1953, în parcela amintită mai existau doar 4 însemne de căpătâi (două din lemn și două din piatră). În 1984, colonelul Miron Laza, delegat al Ministerului Apărării, a constatat că monumentul *Vulturul* se găsea înconjurat de morminte civile, nemaexistând niciun însemn de căpătâi care să amintească de eroii din Primul Război Mondial.

*Monumentul Vulturul -
detaliu frontal, placa 2*

Acesta a insistat ca autoritățile locale să reamplaseze monumentul într-un loc vizibil, pentru a fi pus în evidență. Așa se explică montarea, la baza monumentului, a unei plăci din marmură albă cu inscripția: „MONUMENTUL A FOST ADUS DIN PARCELA NR. 22 ȘI AȘEZAT ÎN / ACEST LOC

LA DATA DE 25 OCT. 1985. ÎN JURUL SĂU, PE VECHIUL LOC, / AU EXISTAT MORMINTELE EROILOR ROMÂNI: COL. VICTOR TOMOROVEANU / CPT. CHIVĂNESCU, LT. N. POTÂNGU, MR. VLAD COPGEA, A SLT D-TRU / ANGHELESCU, N. STOICA, ANTON TEODOR, I. STĂNESCU, POROC DANIL / SANDU N. POPESCU, SERG. G. TĂNĂȘESCU, C-TIN STĂNESCU, N. COCONIU, /

V. GROZAVU, V. POPA, CAP. I CIULIJAN, N. POSTELNICU, ARMURIER GH/ MOLDOVEANU, SOLD. M. GENOZEVEA, I BAICU, I SAVA, ȘT. ORIȘAN, / GH. TOMESCU, V. RADU, P. ROȘINOIU, N. SULTANA, P. BLĂJAN, D-TRU / PAPAIN, D-TRU BERCEA, ALEXA CONSTANTIN, VASILE ALEXANDRU, / N. NASTA, IANCU STEGARU, ȘTAN ANDRONE, GROZEA MIOCANU, V. JUROAMĂ, I. GHICET, / I. THEISE ȘI A ALTOR 27 DE EROI NECUNOSCUȚI - DEZAFECTATE PE PARCURSUL ANILOR“.

Monumentul eroilor francezi²⁶

Opera comemorativă a fost dezvelită în memoria eroilor francezi care au murit în România în Primul Război Mondial, fiind situată în spatele Casei de Cultură. Un vultur stilizat, din bronz, a fost montat în partea superioară, iar pe o placă din marmură albă, fixată pe latura frontală sunt marcate cuvintele: IN MEMORIAM / EROILOR FRANCEZI. Evident, întrebarea la care trebuie să se găsească răspuns este aceea privind circumstanțele în care au murit militarii francezi și unde anume au fost înhumați în municipiul Oradea. Fără îndoială, aceștia au făcut parte din misiunea militară franceză, fiind înmormântați în cimitirul eroilor Rulikovski, unde se găseau militari aparținând altor 19 naționalități. Și, cum relațiile de prietenie româno-franceze pot fi strânse plecându-se și de la principiul cinstirii memoriei celor căzuți pentru țară, militarii francezi înhumați în municipiul Oradea au devenit

*Monumentul eroilor francezi
din municipiul Oradea*

²⁶ Coordonate GPS: 47° 03' 08.96" N; 21° 56' 16.65" E

un mijloc de propagandă. Plecând de la niște date de arhivă certe (că în Oradea au fost înhumați militari francezi), dar neverificate în teren (că locul unde au fost înhumați eroii francezi nu mai există), oficialitățile române au inaugurat, la 9 noiembrie 1998, în cimitirul militar din Dieuze (Franța), un monument dedicat „SOLDAȚILOR FRANCEZI / CĂZUȚI / PE PĂMÂNTUL ROMÂNIEI / 1914-1918”. Dacă cei care au avut inițiativa dezvelirii monumentului s-ar fi rezumat numai la textul menționat, inscripționat pe soclul operei comemorative, gestul nu ar fi lăsat prilejul unor comentarii nefavo-

Monumentul eroilor francezi care au murit în România, amplasat în cimitirul eroilor din Dieuze (Franța)

rabile. Însă, la baza monumentului s-a montat și o placă din marmură albă, în care s-a menționat că acesta conține pământ adus din mai multe cimitire militare românești (Alexandria²⁷, București²⁸, Constanța²⁹, Galați³⁰, Iași³¹, Oradea³², Pitești, Răcoasa-Varnița³³, Slobozia³⁴ și Timișoara) în care au fost înhumați militari francezi.

²⁷ În cimitirul militar din curtea bisericii din Alexandria, delimitat de cimitirul orașului.

²⁸ 132 de militari francezi, înhumați în cimitirul militar din Calea Șerban Vodă.

²⁹ Este vorba de militarii francezi care au luptat în Războiul Crimeii și care au fost înhumați în cimitirul municipal din Constanța.

³⁰ 63 de militari francezi și 9 algerieni, înhumați în cimitirul Eternitatea, amplasat în str. G. Coșbuc.

³¹ 10 eroi francezi înhumați într-un mormânt comun din cimitirul *Eternitatea*.

³² În cimitirul militar Rulikovski, dezafectat.

³³ Un militar francez înhumat individual.

³⁴ Este vorba de militarii algerieni din armata franceză, morți ca prizonieri ai germanilor și înhumați în cimitirul militar din str. Eternității.